

Istorijski procesi na prostoru Bosne ikoja je kroz vijekove bila stjecište raznorodnih strujanja i uticaja spolja, tekli su najčešće neujednačeno i plahovito. Ali, nikad u istoriji ovi procesi na prostoru Bosne nisu bili tako burni kao što je to bilo u toku narodnooslobodilačkog rata i narodne revolucije od 1941. do 1945. godine. Sva negativna nasljeđa, taložena kroz vijekove u razvoju ovog područja, svi protivurječni uticaji istoka i zapada, velikih i malih susjeda, kultura, politika i religija opterećivali su život i usporavali progres.

Dvadeset dvogodišnji život u prvoj zajedničkoj državi jugoslovenskih naroda ne samo da nije uticao na zблиženje vijekovima razdvojenih naroda nego je režim Kraljevine Jugoslavije svojom politikom nacionalnog ugnjetavanja još više produbio neslogu i razdor među Srbima, Hrvatima i Muslimanima na ovom području. Okupator je ove okolnosti vješto iskoristio i odmah po kapitulaciji Kraljevine Jugoslavije počeo da raspiruje bra-toubilački rat u cilju uništenja i denacionalizacije svih njenih naroda.

Ali je istorija, posebno ona bliska između dva svjetska rata, ostavila u nasljeđe i pozitivne faktore i predala ovom vremenu snažan antifašistički pokret sa učvršćenom Komunističkom partijom, spremnom da u ovim najtežim trenucima preuzme zadatak organizatora i predvodnika oslobodilačke borbe. Neophodno je istaći da nigdje nije bilo tako teško i komplikovano usmjeriti narodne mase i pokrenuti opšti oslobodilački pokret kao što je to bio slučaj u bosanskim prilikama. Čitav niz dubokih unutrašnjih protivurječnosti ekonomski nerazvijenog, kulturno zaostalog i nacionalno i konfesionalno razbijenog bosanskohercegovačkog društva trebalo je razrješavati u najkomplikovanijim uslovima fašističke okupacije, progona i pljačke. Na zgarištima popaljenih domova moralo se početi sa mukotrpnim poslom zблиžavanja Srba, Hrvata i Muslimana, koji žive izmiješani na ovom području. Ovi ogromni zadaci i naponi morali su se izvršavati i ovapločavati u jednom burnom vremenu, bogatom i uspjesima i neuspjesima sa silaznim i uzlaznim trenucima i tokovima.

Pisati o svim tim zbivanjima, iznalaziti najbliži pristup istini oko koje se još i danas spore neki pokretači i rukovodioci ustanka u Bosni i Hercegovini, nije bio nimalo lak posao.

Trudeći se da prouči sve sačuvane izvore, Zdravko Antonić je posebnu pažnju posvećivao knjižičkoj obradi svih izvora koji su dolazili u obzir za korišćenje prilikom pisanja knjiga. Svaki ovaj podatak Antonić je proučavao i osvjetljavao sa svih njegovih strana. Paralelno je korišćena građa domaćeg i stranog porijekla, pri čemu su nepristrasno uzimani vjerodostojniji podaci bez obzira na provenijenciju izvora. Za najraniji period ustanka i borbe za koji je sačuvano malo primarnih izvora domaćeg porijekla korišćeni su memoarski izvori, ranije napisani ili sada uzimani i zapisani od strane samog autora. Vidljivo je da je Antonić podatke ovih izvora temeljito proučavao i provjeravao sa više strana. Tek poslije studioznog istraživačkog poduhvata i temeljitog izučavanja svih raspoloživih izvora i literature, Antonić je postavio kompoziciju knjige koja cjelovito prati stvarni proces zbivanja na području istočne i centralne Bosne u 1941. godini.

U prvoj glavi (knjige, str. 42—117, daje se presjek toka aprilskog rata na ovom prostoru i iznose osnovni podaci o uspostavljanju ustaške vlasti i počecima ustaškog terora u ovom dijelu Bosne. Na kraju ove glave izložen je sažeto i veoma pregledno rad Komunističke partije Jugoslavije na pripremanju masa za ustanak do jula 1941. godine. I pored kratkoće ovog dijela teksta, koji je uslijed oskudice izvornih materijala, po običaju štur u svim radovima o ustanku u Jugoslaviji 1941, autor je uspio da buhvati i sagleda sve važnije momente koji dokazuju i potvrđuju organizovani rad organa Komunističke partije na pripremanju ustanka u ovim predjelima.

U drugoj glavi, str. 117—225, detaljno su obrađeni: period podizanja ustanka u svim užim regionima istočne i centralne Bosne do septembra 1941, kao i nastojanja okupatora i organa Nezavisne Države Hrvatske da se ustanak uguši ili barem oslabi u nekim predjelima. Poseban odjeljak u ovoj glavi posvećen je nastanku, razvitku i djelatnosti prvih organa narodne vlasti. Za ovu glavu korišćen je brojna fond dokumenata, posebno građe NDH i okupatora. Citiranje dokumenata vršeno je u skladu sa naučno-metodološkim principima. Ipak se nameće pitanje da li bi za brojnije fondove i zbirke građe bilo korisno, pored signatura, navesti još neki podatak o dokumentu (naziv dokumenta, ili pak oznaku njegovog užeg izvora ili datuma i slično). U brojnim i veoma bogatim fondovima nekih zbirki u Arhivu vojnoistorijskog instituta, ovo nešto prošireno navođenje olakšalo bi rad budućim istraživačima i korisnicima istih dokumenata kojima se i Antonić koristio.

U trećoj glavi, str. 226—416, uspješno i detaljno je obrađen dalji razvoj ustanka u ovim krajevima u jesen 1941. pri čemu je posebna pažnja posvećena djelovanju komunista u stvaranju bratstva i jedinstva, nastojanjima da se suzbije četnički pokret koji je jednako, kao i ustaški pokret, djelovao na zaoštavanju međunacionalnih odnosa. Ovdje je takođe dovoljno pažnje posvećeno naporima političkog i vojnog rukovodstva NOP-a u izgradnji partizanskih odreda, učvršćivanju i proširivanju partizanskih organizacija i organizovanju života i rada na oslobođenim područjima istočne i centralne Bosne — u duhu odluka septembarskog savjetovanja u Stolicama.

U četvrtoj glavi, str. 417—487, pregledno su iznijeti i obrađeni napori političkog i vojnog rukovodstva NOP-a da se očuva jedinstvo ustanika u ovim krajevima, kao i nastojanja pokreta da se pridobiju četnici za borbu protiv okupatora.

U posljednjoj, petoj glavi str. 487—521, iznijet je sažeto pregled vojno-političke situacije u istočnoj i centralnoj Bosni krajem 1941. i početkom 1942. godine. U ovom dijelu je obuhvaćen i uspješno obrađen niz krupnijih pitanja koja se odnose na osnovne tokove NOR-a i revolucije u Jugoslaviji uopšte. Krupni događaji na svjetskoj pozornici, na prvom mjestu moskovska bitka i sve teži gubici fašističkih zemalja u ratu sa saveznicima i čitav niz prelomnih događaja u zemlji, na primjer, sukobi sa četnicima, neuspjehi fašističkih ofanziva, uspješan rad narodne vlasti na oslobođenoj teritoriji itd. usloviili su nove procjene u pogledu dalje organizacije oslobodilačke borbe. Autor po prvi put objavljuje jedan dokument sa Partijskog savjetovanja u Ivančićima 7. i 8. januara 1942. g. (strana 503—507) u kome se, pod utiskom uspjeha ofanzive Crvene armije u bici pred Moskvom i vjerovanja u brži poraz fašizma, zagovara oštriji kurs klasne borbe u zemlji. Ova nova gledanja na tokove rata i neposredne zadatke pokreta nisu u potpunosti razumjela i podjednako shvatila sva regionalna rukovodstva, što je dovelo do poznatih lijevih skretanja u pokretu — naglašavanje značaja klasne borbe, obračun sa bogatijim seljacima—kulacima« i sl, što će privremeno negativno uticati na rast oslobodilačke borbe u nekim užim rejonima Jugoslavije.

Kratkoća zaključaka koje nam autor prezentira na kraju knjige potvrđuje našu tezu da je još uvijek teško davati sintetizovane zaključke o procesima i zbivanjima iz istorije NOR-a i narodne revolucije u nekim predjelima Jugoslavije, a posebno Bosne i Hercegovine. Prenapregnutost zbivanja, duboke protivurječnosti, sukobljavanje i lomljenje tokova istorijskog procesa u ovim područjima uopšte, prisiljavaju naučnog radnika da se drži više analitičkog metoda objašnjavanja i prezentiranja istorije NOR-a i revolucije.

Koristeći se metodom analitičkog izučavanja i izlaganja uz kratka sintetička uobličavanja, autor je uspio da sagleda i zahvati u dovoljnoj mjeri sve probleme rađanja i razvoja ustanika i oslobodilačke borbe u ovim krajevima do početka 1942. godine. Kao izvanredan poznavalac izvorne arhivske građe i uopšte zbivanja iz perioda oslobodilačke borbe, na ovom području, Antonić je znalački otkrivao uzroke pojedinih događaja i odslikavao tokove i posljedice tih kretanja. Njegovi sintetički zaključci i dokazi dobro snabdjeveni izvornim i primarnim podacima stoje čvrsto i teško da će se moći pobijati. Izvanredno baratanje svim vrstama izvora i građe pomogli su autoru da izgradi naučnu i preglednu kompoziciju knjige. U dovoljnoj srazmjeri obuhvaćene su pojedinosti i opšte kategorije za pojedine tokove, vremenska razdoblja i regione. Jezik i stil autora su pristupačni i naučni. Antonić se u dovoljnoj mjeri uspio osloboditi propagandnih parola koje nameću pojedine vrste izvora.

Postojeći nedostaci knjige, koje ćemo ovdje ukratko navesti, nastali su više uslijed objektivnih okolnosti, nego zaslugom autora.

Autor se samo ovlaš dotakao ilegalnog NOP-a, koji je ovdje bio razvijen, naročito u nekim većim gradovima i mjestima. No, poznata je činjenica da je o djelovanju ilegalnog pokreta, usljed veoma teških okolnosti, sačuvano veoma malo građe i podataka. Stoga će se obradi ilegalnog NOP-a ne samo u Bosni i Hercegovini, već i u Jugoslaviji, morati pristupiti uz nešto više vremena i napora. U ovome će se moći koristiti iskustvima i mogućnostima i dr Antonića.

Naslov knjige je jednim svojim dijelom neadekvatan stvarnom procesu i toku oslobodilačke borbe u Bosni. Kod čitalaca će izazvati nedoumicu naziv »centralna Bosna« koji označava predjele oko Sarajeva i rijeke Bosne. Zabunu će povećati i činjenica da je predio između Vrbasa, Bosne, Save i Vlašića u toku cijelog NOR-a nosio naziv »Centralna Bosna« i ulazio u šire operativno područje Bosanske krajine. Čak su i dvije brigade iz ovih krajeva, koje se šire ubrajaju u skup dvadeset krajiških brigada nosile naziv »srednjobosanske« (14. i 18. srednjobosanskih brigada). Autor se u uvodu pokušavao ograditi od ovog nedostatka, jer smatra da je predio oko Sarajeva i rijeke Bosne zaista u geografskom i istorijskom smislu centralni dio Bosne. Međutim, matramo da bi, ipak, bilo adekvatnije da se autor za ove predjele koristio nazivom Sarajevska oblast, koja je postojala i djelovala kao operativno područje u toku pripremanja i pokretanja ustanka 1941. godine.

Mora se istaći da ovi objektivno uslovljeni sitniji nedostaci ne mogu umanjiti opštu vrijednost ove knjige. Ona po svojoj izvornosti i zasnovanosti na ogromnom fondu kritički izučavanih izvora, svojom izvanrednom kompozicijom, ozbiljnošću sadržaja i svojom strogo naučnom metodom analitičko-sintetizovanog izlaganja materije predstavlja do sada jedno od najzrelijih i najboljih djela iz istorije NOR-a i revolucije naroda Jugoslavije.

Dr Dušan Lukač